

Kamal Camalov

HİKMƏTLİ, NƏSİHƏTAMİZ VƏ MƏLAHƏTLİ ƏSƏRLƏRİ İLƏ CAHANDA ÖZÜNƏ ÖLMƏZ, ƏBƏDİ ABİDƏ UCALDAN SEYİD ƏZİM ŞİRVANİ

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun Sərəncamı ilə oxunması zəruri olan kitabların siyahısında Seyid Əzim Şirvaninin “Seçilmiş əsərləri” də yer almışdır. Şairin hekayələrinə nəzər salan zaman görürük ki, kekayələrin əksəriyyəti kiçik həcmlidir; hamısı vahid bir mövzuya əxlaqi-etik məsələlərə həsr edilmişdir: hamısı bir qayda olaraq, canlı material üzərində, uşaq əhval-ruhiyyəsinə yaxın faktlar və hadisələr əsasında qurulmuşdur. Müəllif mənəvi bir ata, müdrik bir müəllim kimi gənclərə və uşaqlara namusla yaşamağın, cəmiyyət üçün faydalı olmağın, vətənə, xalqa sədaqətlə xidmət etməyin yollarını göstərir.

Seyid Əzim Şirvani nəzmlə yanaşı, bədii nəsrə də məşğul olmuş, bu janr sahəsində də bir sıra maraqlı əsərlər yazmışdır.

Seyid Əzim Şirvaninin hekayələri içərisində ictimai mövzulara həsr edilmiş, yalançı ruhanilərin kələkbazlığını, xanların, bəylərin zülmünü, tacirlərin tamahkarlığını ifşa edən, cəhalət və nadanlığı nifrətlə damğalayan, xalqa dostu ilə düşmənini tanıdan əsərlərə fəal və tənqidi münasibət

yaradır, onların gözünü açır, hərəkətə, fəaliyyətə, mübarizəyə səsləyir. Şairin nəsrinə üçün xarakterik olan əsərlər didaktik-əxlaqi hekayələrdir. Bu hekayələr bizə xalq məsəllərini, hikmətamiz lətifələri və Molla Nəsrəddin lətifələrini xatırladır.

Nəsr əsərlərində şairin canlı həyata, real hadisələrə, xalq məişətinə, əmək adamlarına daha yaxından yanaşdığı, realizmə daha ciddi meyl göstərdiyi nəzərə çarpır.

Seyid Əzim Şirvaninin hekayələrini oxuyan zaman görürük ki, Seyid Əzim həm də xalq pedaqogikası ənənələri ilə yazılı ədəbiyyat üsurlərini məharətlə birləşdirməyi bacarmışdır. Xalq pedaqogikası ilə yaxın bağlılıq şairin üslub və dilində də özünü göstərir. O, öz nəsr dilini sadələşdirmək, aydınlaşdırmaq, danışıq dilinə yaxınlaşdırmaq məqsədilə hekayələrində sual-cavablardan, nidalardan, xüsusilə xitablardan geniş istifadə etmişdir. Seyid Əzimin elə hekayələri vardır ki, bütünlükdə sual-cavab üzərində qurulmuşdur. Bunlar şair və ya yazıçının dilini konkretləşdirməklə yanaşı, ona bir şirinlik, canlılıq, ahəngdarlıq vermişdir.

Seyid Əzim hekayələrində daha çox xalq ifadələrinə, el sözlərinə, danışıq dili üsurlərinə müraciət edir, onların zənginliyini, aydınlığını, ahəngdarlığını saxlamaq şərtilə məzmununu yaradıcı şəkildə genişləndirir, yeni mənada işlədir.

Hekayələrin bir çoxunun mövzusu xalq nağıllarından, lətifələrdən, yaxud da Şərqi klassiklərinin (Əbülqasım Firdovsi, Nizami Gəncəvi, Sədi Şirazi, Əbdürrəhman Cami və b.) və rus yazıçılarının (Kırlov və Dmitriyev) nəsihətamiz və ibrətamiz əsərlərindən alınmış, tərbiyəvi-əxlaqi məzmunla qiymətləndirilmişdir. Bunların

əksəriyyəti çox sadə bir süjet əsasında qurulmuşdur. Hadisə əvvəldən axıra kimi bir və yaxud iki şəxs arasında cərəyan edir. Bunların bəzilərində heç süjet də olmur. Müəllif bir hadisədən və ya bir şəxsdən danışır, demək istədiyi həkimanə və nəsihətamiz fikri sadəcə olaraq onun dili ilə verir.

Bu hekayələrin bir çoxu satirik, yumoristik xarakter daşıyır.

Qeyd etdiyimiz kimi, şairin hekayələri çox sadə, aydın bir dildə yazılmışdır. Burada biz çətin anlaşılan ərəb-fars sözüənə, uzun, mürəkkəb və dolaşlıq cümləyə rast gəlmirik. Seyid Əzim öz fikrini oxuculara müxtəsər, lakonik bir şəkildə çatdırmağa çalışır. Şair nədən danışarsa danışsın, hansı bir məsələyə toxunursa-toxunsun incə bir cizgi, ötərgi bir işarə ilə öz bədii niyyətini açə bilir, oxucunun fikrini təsvir obyektə ətrafında toplayıb dərindən düşündürməyə, oxuduğundan nəticə çıxarmağa vadar edə bilir.

Buna misal olaraq şairin “Sual və cavab” hekayəsinə nəzər salaq. Bu hekayədə Seyid Əzim, insanların yüksək və nəcib bəşəri borcundan – xalqa və vətənə sədaqətindən danışır. Bir gün “bir cavan bir qoca kişiə rast gəlib sual eylədi ki, neçə yaşındasan?.. Qoca cavab verdi ki, dörd yaşında. Cavan gülüb dedi: – Ey baba, nə deyirsən, dörd yaşında kişi də belə ağsaqqal olurmu? Qoca dedi: – Bəli, mənim əzizim, dörd ildir ki, özümü və həqiqi olan xalqımı tanıdım. Qalan əyyam ki, cəhalətdə keçibdir, ömür hesab olunmaz”.

Müəllif cəhalət və nadanlıqla keçən ömrü həyat hesab etmir. İnsan özünü ancaq o zaman insan sayə bilər ki, dünyaya nə üçün gəldiyini, nə üçün yaşadığını, kim

olduğunu başa düşsün, öz vicdanı qarşısında həmişə məsuliyyət hiss etsin, cəmiyyətə, xalqa, vətənə namusla xidmət etməyi özünə ən müqəddəs bir vəzifə saysın. Ancaq xalqa xidmətlə keçən həyatı şərəfli həyat adlandırmaq olar. Seyid Əzimin bu qısa sual-cavabla oxucuya yetirmək istədiyi əsas fikir bundan ibarətdir.

Seyid Əzim Şirvani yaradıcılığında daha çox həyatın mənasını ancaq yeyib-içməkdə, var-dövlət toplamaqda, eyşü-işrətdə və əylənməkdə görən yalançı molla və axundlardan, bəy və xanlardan, mülkədar və tacirlərdən söz açır, onların yaramaz əməllərinə qəzəb və nifrətini göstərir.

“Xan əylənir” adlı hekayədə Seyid Əzim Şirvani oxucusunu insanlıqdan xəbəri olmayan qəddar və rəhmsiz Mustafa xan adlı biri ilə tanış edir. Əməkçi kəndlilərin hesabına firavan həyat sürən, günlərini kef məclislərində eyşü-işrətlə keçirən bu yaramaz xanın yeganə əyləncəsi yeyib-içəndən sonra avam və sadələvh kəndliləri yanına çağırıb ələ salmaqdan, lağa qoymaqdan, onların avamlığına, sadəliyinə qəhqəhə çəkib gülməkdən, onları təhqir edib alçaltmaqdan ibarətdir.

Bir gün Mustafa xan və onun ətrafındakılar yenə də vaxtlarını xoş keçirmək, əylənmək məqsədilə avam bir kəndlini yanlarına çağırıb ələ salmağa başlayırlar. Xan, kəndliyə sual verir ki, Allah neçədir? Peyğəmbər neçədir sualı əvəzinə Allah neçədir sualına sadələvh kəndli cavab verməkdə çox çətinlik çəkir. Bu zaman xanın arxasında duran nazir, xandan gizli əlini yuxarıya qaldırıb kəndliyə beş barmağını göstərir. Kəndli elə bilir ki, beş demək lazımdır və heç tərəddüd etmədən xana: – Allah beşdir – deyir. Xan qəhqəhə çəkib güləndən sonra kəndlinin üstünə çığırır: – Ay heyvan, nə danışırsan, necə yəni Allah beşdir?

Qorxudan boğazı qurumuş bədbəxt kəndli, xanın qəzəbindən dəhşətə gəlib dili-dodağı əsə-əsə səhv etdiyini və günahkar olduğunu boynuna alır, təqsiri isə xanın nazirinin boynuna yığıb yalvara-yalvara deyir: “ – Xan, Allah sənin nazirinə bəla versin, mən on deyəcəkdim, o, beş barmağını yuxarı tutdu, onun üçün mən beş dedim. Xan Allah ondur”.

Seyid Əzim xırdaca bir dialoqla gözümüz qarşısında təkcə bir xanın, bir nazirin deyil, ümumiyyətlə, bütün zalım xanların, nazirlərin, mülkədar və bəylərin tipik surətini canlandırmağa müvəffəq olmuşdur.

Seyid Əzim Mustafa xanın zülmkarlığı və despotizmi, rəhmsizliyi və qəddarlığı fonunda, eyni zamanda, özünün kəndlilərə olan rəğbətini gizləmir. Bunu biz şairin “Talıbxan” hekayəsində tam aydınlığı ilə görürük.

Bu hekayədə təsvir olunan kəndlilər yazıçının əvvəlki hekayələrindəki avam, aciz, müti adamlar deyil. Onlar gözüaçıq, diribaş, zirək və cəsəətli adamlardır. Bu, kəndlilərdə zəif də olsa, həyata və hadisələrə tənqidi münasibət vardır. Bunlar öz ağalarından üstün olduqlarını dərk edirlər. Buna görə də onu açıqdan-açığa “barmaqlarına dolayıb” oynadırlar. Bu cür gözüaçıq və zirək kəndli surətlərinin ən parlaq nümunəsinə biz Seyid Əzimin “Nəkir və Münkər” adlı hekayəsində rast gəlirik.

Hekayənin qəhrəmanı dünya işlərindən bixəbər, sadə bir çobandır. Buna bax-mayaraq o, gözüaçıq, diribaş, cəsəətli bir adamdır. Din məddahları və yalançıları onun beynini cəhənnəm əzabı, qəbir sitəmi, Nəkir-Münkər divanı haqqındakı cəfəngiyyatla doldurub ruhən və mənən şikəst edə bilməmişlər.

Bir gün həmin çobanın vətəni Şamaxı şəhərində qəflətən bir adam ölür. Qaranlıq düşdüyü üçün ölü sahibləri onu gecə basdırmayıb, səhərə saxlamağı qərara alırlar. Ancaq qabaqcadan hazırlanmış qəbirin gecə boş qalmasını dinə və şəriətə uyğun olmadığını, “muğayir” bir iş olduğunu hesab edən mollalar ölü yiyələrini məcbur edirlər ki, qəbiri boş qoymasınlar, bir gecəliyə bir adam tapıb orada yatırınsınlar, həm ölünü, həm də özlərini günaha batırmasınlar.

Ölü sahibləri uzun axtarışdan sonra qəbiristan yaxınlığında qoyun otaran bir çobana rast gəlir və ona on manat verib gecəni boş qəbirdə yatmağa razı salırlar. Çoban gecə qoyunlarını rahatlayıb qəbiristana gəlir, tapşırılan qəbiri tapıb heç bir şeydən ehtiyat etmədən qəbrə uzanır, dəyənəyini də yanına qoyur.

Çobanın heç bir zəhmət çəkmədən bir gecənin içində on manat pul qazanması şəhərin tamahkar və paxıl adamlarında həsəd hissi oyadır. Onlardan iki nəfəri bu qərara gəlir ki, gecə paltarlarını dəyişib Nəkir və Münkər sifətində qəbiristana getsinlər, çobanı qorxudub on manatı ondan qoparsınlar. Bu məqsədlə onlar gecə yarısı ağ kəfənə bürünür, əllərinə uzun bir ağac alır, ağacın başına neftlə isladılmış bir lopa keçirib qəbiristana gəlir, lopanı yandırır çobanın yatdığı qəbiri tapır, biri qəbirin baş tərəfində, o biri isə ayaq tərəfində dayanıb uca səslə bağırırlar: “Biz Nəkir və Münkərik, hesabını ver”.

Çoban qəbirdən başını qaldıraraq cəsarətlə cavab verir: “Mən ölməmişəm, mən bir nəfər çobanam, mənə on manat pul veriblər ki, mən bu gecəlik bu qəbirdə yatam; hələ ölən sabah gələcək, gedin, sabah gəlin”. Lotular əldə tutduqları lopaları silkələyib çobana vurur və yenə deyirlər: “Mən

rəbbikə?” (Allahın kimdir – K.C.). Çoban çox yalvardı ki mən ölməmişəm, qulaq asmayıb çobanı lopa ilə vurdular”.

Yalvarışlarının lotulara təsir etmədiyini görən və onların kötəyinə davam gətirə bilməyən çoban yerindən sıçrayıb dəyənəyini qapır, həriflərin üstünə atılıb birinin başını dağıdır. O biri məsələnin belə ciddi şəkil aldığı görünüb şəhərə tərəf qaçmağa başlayır, özünü şəhərə yetirib meyit olan evin yanındakı xaraba hamama soxulur. Çoban ondan əl çəkməyib dalınca düşür. Hamama çatanda fəryad eləyir ki, “ay camaat, bir çıraq gətirin! Çobanın sədasına xalq cəm oldular, gördülər həmin çobandır ki, on manat pul alıb qəbirdə yatmışdır. Dedilər ki, ay çoban, nə var?.. Dedi ki, Münkər ilə Nəkir səhv edib məni ölənlər bilib, qəbiristanına gəlib məndən bir para sözlər xəbər aldılar. Nə qədər mən onlara dedim ki, mən ölməmişəm, diriyəm, hələ meyit sabah gələcək, qanmadılar. Əllərində olan kürzi-atəşin ilə məni vurdular. Mən qəbirdən qalxıb Münkərin kəlləsindən bir dəyənək vurmuşam, beyni dağılıb, ölübdür. Amma Nəkir zəbi-şəstimi görüb qaçdı. Onu qova-qova salmışam bu xarabaya. Allah xatirinə, bir çıraq gətirin, əgər onu da öldürsəm, dəxi qəbirdə ölənlərimiz rahat yatarlar, Münkər və Nəkirin şərinədən səlamət olarlar”.

Camaat əvvəlcə çobana inanmır, elə bilirlər ki, onu qara basıb. Ertəsi gün qəbiristanına gələndə, doğrudan da, bir nəfərin öldüyünü görür, onun və yoldaşının kim olduğunu tanıyır, gecə qəbiristanına nə üçün gəldiklərinin mənasını başa düşürlər.

Mövzusu canlı həyatdan, real hadisələrdən alınmış bu maraqlı, ibrətamiz hekayədə Seyid Əzim cəsur və bacarıqlı çobanı Nəkir-Münkər adı gələndə yüz dəfə salavat çevirən gözü bağlı, avam cəhalətpərəstlərə qarşı

qoymuşdur. Xalqın yoxsul və əməkçi təbəqələrini təmsil edən çoban, əsərdə dərin rəğbət hissilə qələmə alınmışdır.

Yaşadığı zəmanədə sənət adamlarının şərəf və ləyaqətini ucuz tutanlar da Seyid Əzim Şirvaninin tənqidindən yayına bilməmişlər, öldürücü satira atəşinə məruz qalmışlar. Təəssübkeş ruhanilərə, kütbeyin tacirlərə nifrətini yazıçı “Şair və dövlətli” hekayəsində ifadə etmişdir.

Beş-altı cümlədən ibarət olan bu hekayədə Seyid Əzim hazırcavab bir şairlə cahil bir tacirin söhbətini qələmə alır: “Bir hazırcavab olan şair bir təvangərin yanına gəldi. Elə yavuş oturdu ki, şair ilə təvangərin arasında bir vəcəb (qarış) yer qaldı. Təvangər bu səbəbdən bərhəm oldu, qaş-qabağını töküüb, üzünü turşudub şairə dedi ki, sənin ilə eşşək arasında nə qədər məsafə var? Şair dedi ki, bir qarış. Təvangər şərminak oldu (utandı – K.C.)”.

Əziz oxucu! Şairin hekayələrində bəzən “təvangər”, “gürzi-atəşin”, “məğziser”, “şərminak” və sairə kimi qəliz sözlərə rast gələcəksiniz. Ancaq belə sözləri şair, əvvəla, seyrək hallarda işlədir, sonra isə elə tərkib daxilində verir ki, oxucu onları çətinlik çəkmədən başa düşür.

Doğrudur, Seyid Əzim Şirvani nəsrində dövrün ictimai cəhətdən vacib və təxirəsalınmaz məsələləri qoyulmur, yeni və müasir problemlər irəli sürülmür. Ancaq şair öz yaradıcılıq fəaliyyəti ilə nəsr janrını yenidən canlandırmağa çalışmış, mövcud nəsr əsərlərini özünəməxsus bir yolla davam etdirərək onun gələcək inkişafı üçün müvafiq zəmin hazırlamışdır.

Sonda qeyd edək ki, dərin və geniş biliyə malik Seyid Əzim Şirvani Şərq aristotelçiliyinin tanınmış bir nümayəndəsidir. Seyid Əzim yaradıcılığı boyu əqlin və

idrakın qüvvəsinə inanmış, cəhalətə qarşı tənqidi münasibətini rəngbərəng yaradıcılıq məharətilə tərənnüm etmiş, hikmətli, nəsihətamiz və məlahətli əsərləri ilə cahanda özünə ölməz, əbədi abidə ucaltmışdır. Necə ki, özü də gözəl demişdir:

**Mövti-cismani ilə sanma mənim ölməyimi,
Seyyida, ölmərəm, aləmdə səsim var mənim.**

Kamal CAMALOV

*Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu,
pedaqogika elmləri doktoru, Azərbaycan Respublikasının
Əməkdar müəllimi,
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü*

